

КОВАЛЬЧУК Т.В.
(м. Маріуполь)

**ПОГЛЯДИ ДУХОВЕНСТВА НА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ
ПРОБЛЕМИ ПОЧАТКУ ХХ ст.
(на матеріалах українських єпархій РПЦ)**

Початок ХХ ст. для України був досить бурхливим і багатим на події в суспільно-політичному та духовному житті.

Столипінська аграрна реформа (політика насадження фермерських господарств й переселення селянства) не послабила соціальні протиріччя на селі, а призвела до їх загострення. Жорстока експлуатація робітників у місті та нестерпні умови їхнього життя створювали передумови до зростання їх політичної свідомості.

Перше десятиріччя нового століття мало якісно нові риси в порівнянні з попередніми роками. Деяка частина суспільства відійшла від захоплення матеріалістичними вченнями і повернулася до релігійного осмислення проблем буття й існування людства та окремої особистості. Водночас у церковній публіцистиці спостерігається тенденція відходу від суто релігійної проблематики і заглиблення в суспільно-політичні проблеми. Аналіз публікацій богословсько-філософського журналу «Вера і Разум» за 1907 – 1913 рр. з переліком статей за перші 20 років видання (публікується з 1884 р.) красномовно свідчить про збільшення уваги авторів до внутрішнього життя єпархій. У 1906 р. невідомий автор «Церковной газеты» фіксує старезність та відсталість органу Харківської духовної семінарії¹. Поява в ньому нового окремого розділу «Вестей Харьковской епархии» виправила ситуацію. У ньому почали друкуватися постанови і розпорядження урядової влади (церковної та світської, центральної й місцевої) щодо єпархії, відомості про внутрішнє життя губерній, перелік поточних подій церковно-державного і суспільного характеру, пастирські статті та нотатки з корисною інформацією для мирян.

Отже, на початку ХХ ст. духовенство українських єпархій РПЦ шукало шляхів своєрідної модернізації церкви й стосунків між пастирями і народом, прищеплення принципів православної моралі тогочасному суспільству. Але обмежений самодержавною владою правовий статус духовенства та зосередження уваги на сфері власних економічних інтересів зашкодили йому реалізувати задумане в повному обсязі. Зниження пастирського престижу призвело до загального морального занепаду. Намагання отримати якусь користь за рахунок ближнього, незважаючи на його благополуччя, здоров'я й навіть нехтуючи його життям, стало ознаками вчинків духівництва початку ХХ ст. Вирішення цієї проблеми священик І. Філянський вбачав у розширенні загальногромадянських прав духовенства і прилученні його до суспільного життя народних мас².

Однією з форм громадської діяльності останнього на селі, котра сприяла збільшенню пастирського авторитету, зближенню священників із мирянами, була його участь у кооперативному русі.

Низький життєвий рівень українського селянства на початку ХХ ст. був зумовлений не лише станом розподілу земельної власності в суспільстві та іншими чинниками об'єктивного характеру, а й незнанням ним своїх

елементарних прав і можливостей, невмінням їх реалізувати. Вважалося, духовенство не може залишатися байдужим до убогості та безпорадності народу. Очевидно, об'єднання селян ставали важелями впливу церковної й світської влади на них в умовах зростання національно-визвольної боротьби.

З 1907 р. почалася поетапна відміна заборони церковній владі брати участь у діяльності цих організацій та їх керівних установ. Спеціальні розпорядження Синоду рекомендували духовенству сприяти відкриттю сільських і кредитних товариств та кооперативів³. На Волині зокрема радили відкривати їх на цілу парафію⁴. В 1909 р. у Київській губернії з 120 досліджених губернським інспектором споживчих товариств членами правління в 9 з них були 10 священників й у 12 – 12 дияконів і псаломщиків, а 2 священники та 3 псаломщики входили до складу ревізійних комісій. За даними Харківського комітету допомоги кооперації, за три роки (1909–1911) із 308 запитів про створення нових кооперативів 16 надійшли від священників⁵. Журнал Чернігівської єпархії «Вера и Жизнь» подав повчальний приклад успішних у цьому напрямі дій священника о. В.Т. Протягом 1909 – 1913 рр. він допоміг заснувати в м. Синявка кредитне та сільськогосподарське товариства. За п'ять років внески селян у перше з них збільшилися до 200 тисяч руб., ареал його діяльності поширився з одного містечка на 22 селища (загалом охопив 2 тис. осіб). Сільськогосподарська спілка придбала декілька жниварок та молотарок, котрі значно полегшили селянам обробку зерна⁶. На початку XX ст. жнивна машина мала пристрій для автоматичного скидання зрізаних колосків. Її механізм був простим у використанні, що зумовлювало швидке освоєння техніки й її ремонтування в будь-якій кузні⁷. Отже, участь духовенства у розвитку кооперації в українському селі була досить вагомою.

Аналізуючи практику його у вирішенні робітничого питання, зазначимо, що визвольний рух спонукав церкву підтримати помірковані вимоги пролетаріату (про охорону праці, страхування трудящих, скорочення робочого дня тощо). Внесок у розвиток правосвідомості суспільства робили церковні богослови. Професор, протоієрей М.Стелецький визнавав наявність гострих проблем у сфері справедливої оплати праці найманих робітників, соціальних гарантій у разі втрати ними працездатності, настання старості та шукав мирні шляхи їх вирішення. «Робітник повинен бути впевнений – зазначав він, – що в разі старості, хвороби або іншого якого-небудь нещастя він не буде викинутий на вулицю»⁸. Разом із тим солідарні акції духовенства не поширювалися на робітничі гасла, пов'язані зі змінами існуючих форм власності. Активність пастирів значною мірою була скута непередбачуваними наслідками робітничого руху, насильницьким шляхом змін і поширенням у містах атеїстичної ідеології.

Релігійне сприйняття революційних подій спонукало духовенство до захисту життя людини як вищої цінності й дару Бога. Полеміка щодо смертної кари та амністії політв'язнів тривала в суспільстві протягом 1905–1906 рр. Духівництво взяло у ньому активну участь, поділившись на прихильників і супротивників узаконеного вбивства й ув'язнень. Основна маса священнослужителів й церковних богословів (П.Кудрявцев, В.Екземплярський, М.Стелецький та ін.) відстоювала християнські принципи існування й моральні настанови православ'я. Деякі представники вищої ієрархії духовенства, зокрема архієпископ Антоній і його однодумці, редактор журналу «Почаївські вісті» ієромонах Іліодор, підтримували узаконене позбавлення волі та життя. Вони були

переконані, що суди потрібні швидкі... Амністії та відміни смертної кари народ не бажає⁹. Під час обговорення цього питання в Державній думі архієпископ Антоній Храповицький (Волинський) підкреслював: «Якби у тюрмі або засланні знемагав мій брат, я б і тоді заперечував необхідність амністії»¹⁰.

Проте майже кожен номер «Церковной газеты» ряснів такими заголовками статей із підписами священнослужителів: «Не убивай»¹¹, «Против смертной казни»¹², «Сановники против смертной казни»¹³.

На початку 1906 р. п'ятеро харківських священнослужителів надрукували в газеті «Волна» статтю «Голос священников о смертной казни». Вони ж запропонували пастирським зборам прийняти відозву з протестом проти останньої. Вона прийнята не була, а протоієрей та четверо священників зазнали репресій з боку архієрея. Церковний суд звинуватив їх у співчутті революційному рухові. П.Григорович й І.Філевський отримали сувору догану, В.Шаповалов, В.Купленський та М.Вознесенський були переведені до інших парафій¹⁴. Пастирі були позбавлені права виголошувати промови без дозволу єпархіальної цензури і навіть місцевих настоятелів¹⁵.

Така ж доля спіткала ялтинських священників, котрі на пастирських зборах духовенства оголосили резолюцію гласного суду: без смертної кари, насильства та міжусобиць, чим викликали обурення єпископа таврійського Олексія. Офіційна відповідь останнього в єпархіальних відомостях зводилася до того, що він звинувачував духовенство у фальшивих вимогах й опорі владі. Наслідком цього стала розправа із священнослужителями: священник Сербінов був переведений у парафію Алушти, Щукін – звільнений, Зорін – заборонений, благочинний Попов – позбавлений благочинія¹⁶.

Значна частина таких священнослужителів потрапляла за ґрати. Щасливий кінець митарств «неблагоннадійних» духовних отців церкви був радше винятком, ніж правилом¹⁷. Отже, всупереч прагненню світської влади і церковних ієрархів нейтралізувати духовенство його представники наважувалися висловити християнське, цивілізоване ставлення до подій, нагадати владі та суспільству про недоторканість природних прав людини.

Відмова від смертної кари є своєрідним рубіконом розриву з давньою традицією помсти. На початку ХХ ст. самодержавна влада не могла позбутися цієї традиції й використовувала її як вагомий аргумент для придушення загальнодемократичних і національних рухів, дієвий засіб політичної боротьби з інакодумцями. Прагнення ідеологічного використання церкви, наявність у духовенства станових інтересів, а також неуважність до юридичної сторони справи зумовили поразку законопроектів про відміну смертної кари та амністії. Член Державної думи, протоієрей Т.Буткевич вказував на заглибленість її членів в елементи моралі й загально-християнської етики¹⁸. Священник А.Поярков висловлював думку про відміну смертної кари без ухвалення відповідного закону¹⁹. Верхня палата першого російського парламенту – Державна рада – вирішила суперечку, не затвердивши ці законопроекти.

Отже, духовенство, маючи статус «пастирів душ Божих», не могло залишатися осторонь динамічних подій початку ХХ ст. Його реакція на ті чи інші явища суспільно-політичного життя виявлялася не завжди однозначною і логічною. Певна його частина була такою ж пасивною та аморфною, як і більшість населення країни. Інша – в усьому допомагала владі, придушуючи загальнодемократичні віяння суспільства. Але було чимало й таких, що активно виявляли свої позиції до болючих проблем політичного життя і

могли, використовуючи свої знання, вміння та статус, відповідним чином впливати на розвиток громадського життя й свідомості суспільства.

¹ О преобразовании журнала “Вера и Разум” // Церковная газета. – X., 1906. – № 24 – 25. – С.13.

² Упадок пастырского престижа и необходимость усиления религиозно-просветительного и нравственно-облагораживающего воздействия духовенства на народ // Полтавские епархиальные ведомости. – 10 июля 1908. – № 17. – С.725–726.

³ Журнал Совета Епархиального Братства св. Михаила, князя Черниговского // Вера и Жизнь. – Чернигов, 1912. – № 3 – 4 (февраль). – С.54.

⁴ Новые кредитные товарищества на Волыни (сельские банки) // Почаевские известия. – 1907. – № 83 (11 апреля). – С.4.

⁵ *Гладкий С.* Православна церква і правова культура українського суспільства на початку XX століття // Влада і церква в Україні (перша половина XX століття): збірник наукових праць. – Полтава, 2000. – С.65–66.

⁶ Хроника местной жизни. По епархии // Вера и Жизнь. – Чернигов, 1913. – №17 (ноябрь). – С.101–102.

⁷ Жатвенная машина // Почаевские известия. – 1907. – № 92 (21 апреля). – С. 4.

⁸ *Стеллецкий Н.*, протоиер. Социализм требует уничтожения неравенства человеческих состояний // Вера и Разум. – Харьков, 1912. – Т. 1. – С. 168.

⁹ Наказ от Волынского народа депутатам Думы // Почаевские известия. – 1907. – № 37 (16 февраля). – С.3.

¹⁰ Цит. за: Епископ против амнистии // Церковная газета. – X., 1906. – №14. – С. 7.

¹¹ Церковная газета. – X., 1906. – № 3. – С. 2 – 3.

¹² Там же. 1906. – № 5. – С.7.

¹³ Там же. – С.11.

¹⁴ Там же. – С.12.

¹⁵ Дело о пяти священниках // Церковная газета. – X., 1906. – № 8-9. – С.14–15.

¹⁶ Репрессии среди духовенства // Церковная газета. – X., 1906. – №2. – С.11.

¹⁷ Три письма сельского священника // Народ. – К., 1906. – № 2. – 5 (18) апреля. – С.2.

¹⁸ Речь, произнесённая протоиереем Т. И. Буткевичем на заседании Государственного Совета 27 июня с.г. при обсуждении вопроса об отмене смертной казни // Вера и Разум. – X., 1906. – № 14 (июль). – С. I – XII.

¹⁹ Об отмене смертной казни в Государственной Думе // Церковная газета. – X., 1906. – № 17. – С.11.